

migracija radnika iz neurbanih naselja sr hrvatske - regionalne razlike

maria oliveira-roca

centar za istraživanje
migracija,
zagreb, jugoslavija

Migracija radnika karakteristična je pojava u neurbanim naseljima u Hrvatskoj. Više od dvije trećine radnika tih naselja su migranti. Među njima prevladavaju dnevni. Privremeni (unutrašnji) migranti uglavnom se zapošljavaju ili unutar republike, ili (ponajviše) u općini stalnog boravka. Te migracije, bilo unutrašnje, bilo dnevne, karakterističnije su od vanjskih migracija.

Unatoč tome što gotovo polovina radnika na privremenom radu u inozemstvu potječe iz domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom, samo se 25% njih bavilo poljoprivredom prije odlaska. Među vanjskim migrantima-zemljoposjednicima većina ih boravi u inozemstvu između 10 i 15 godina.

Većina povratnika koja živi u neurbanim naseljima ne bavi se isključivo poljoprivredom nego nekom djelatnošću male privrede, ili su zaposleni izvan svoga gospodarstva. Iako preko 50% povratnika živi u neurbanim naseljima, tek se njih 18,1% bavi poljoprivredom unatoč tome što je oko 45% članova domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom.

Može se, dakle, reći da migracija radnika iz neurbanih naselja SR Hrvatske je zapravo migracija selo-grad i da obuhvaća sva tri tipa: na kraću udaljenost (dnevna migracija), na dužu udaljenost (privremene migracije), te vanjsku migraciju, čiji se povratnici dobrim dijelom uključuju u konačnu migraciju selo-grad ili u dnevnu migraciju.

primljeno listopada 1983.

teoretsko—metodološka razmatranja

—> Prije nego pridemo analizi migracije radnika-stanovnika neurbanih naselja iz Hrvatske potrebno je definirati pojam »radnika-migranata«. Radnik-migrant jest onaj radnik čije je mjesto rada izvan mjesta stalnog boravka. Prema učestalosti vraćanja kući radnici-migranti mogu se svrstati u dva podtipa: privremeni i dnevni. Dok privremeni migrant boravi u mjestu rada i vraća se kući od vremena do vremena (jedanput na tjedan ili rjeđe), dnevni migrant svakodnevno putuje između mjesta i mjesta stalnog boravka. Mjestom stalnog boravka smatra se ono u kojemu osoba ima domaćinstvo, samačko ili s obitelji.

Migracije radnika redoviti su tokovi između sela i grada, na kraću i dužu udaljenost, unutar administrativno-političkih granica jedne zemlje ili među zemljama. Što se tiče privremene migracije, boravak privremenog migranta u mjestu rada može trajati od jedne sezone do cijeloga radnog vijeka. Većina autora smatra da je privremeni migrant onaj koji se kani vratiti u zavičaj, bez obzira na to što taj povratak često ne ostvaruje ili ga neprestano odlaže, dakle bez obzira na dužinu njegova boravka u mjestu rada. Namjeravani povratak određuje i njegove veze sa zavičajem, njegov odnos prema zajednici porijekla i posljedice njegova odlaska za nju.¹⁾

Učinci i posljedice migracije radnika za demografski i društveno-ekonomski razvitak sela nisu zanemarljivi. Ovdje treba razdvajati dnevnu od privremene migracije. Dnevni migrant sa sela u stalnom je dodiru s načinom života i rada u gradu, i to neposredno utječe na njegovo ponašanje i ponašanje njegovih ukućana. Povećavanjem broja dnevnih migranata, selo sve više prihvaća i navikava se na potrošnju materijalnih dobara urbanog porijekla — fizionomija se sela tako postepeno urbanizira, i sve se više stanovnika bavi izvanpoljoprivrednim djelatnostima, osobito onima u maloj privredi. Pretpostavlja se da se s vremenom mijenjaju i demografske komponente — osobito se mogu smanjiti razlike između stope nataliteta i mortaliteta i veličine obitelji.²⁾ Mlađe stanovništvo sela, među kojima je sve više školovanih i onih s boljom stručnom spremom, privlači život u gradu, i dio omladine odlazi, osobito ako nema uvjeta za zaposlenje u samom selu ili manjim obližnjim centrima. Međutim, ukoliko se prometne mreže i prijevozna sredstva brže razvijaju, a u većim gradovima sporije gradi socijalna infrastruktura, mala je mogućnost da se dnevne migracije pretvore u privremene ili u konačno iseljenje u grad.

Što se tiče privremene migracije, njezini učinci i posljedice za razvitak sela mogu biti u isto vrijeme i pozitivne i negativne. Njezin značaj svakako ovisi o dužini migrantova rada i njegova vraćanja kući (povezano s udaljenošću). Kad postoji višak nekvalificirane i polukvalificirane radne snage u primarnim djelatnostima koje dominiraju u neurbanim područjima, migracija može smanjiti ili čak eliminirati taj višak i povećati produktivnost. Međutim, dugoročna migracija, osobito kad se radi o kvalificiranim i visokokvalificiranim radnicima, može izazvati negativne promjene u društveno-ekonomskoj strukturi ruralnih područja.³⁾

Poznato je da u mnogim zemljama privremena migracija radnika već obuhvaća drugu, pa čak i treću generaciju seoskih i mješovitih doćinstava. Može se dakle postaviti pitanje ima li od takve migracije koristi cjelokupno stanovništvo tih emigracijskih ruralnih područja ili samo domaćinstvo radnika-migranta, te pridonosi li ovaj kao tip migracije povećanju razlika u društveno-ekonomskom položaju između domaćinstava migranata i neemigranata.

1) J. Nelson: »Sejourners versus New Urbanites: Causes Consequences of Temporary versus Permanent Migration in Developing Countries«. *Economic Development and Cultural Change*, 24/1976, br. 4, str. 721—757; J. Connel i drugi: *Migration from Rural Areas: The Evidence from Village Studies*. Delhi, 1976, 228 str.

2) A. Werthelmer-Baletić: *Demografija — stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb, Informator, 1982, str. 198—199, Ekonomska biblioteka, XVI kolo.

3) M. Oliveira-Roca: »Kritika neoklasičnog modela regionalnog razvoja, s posebnim osvrtom na unutrašnje migracije«. *Migracije*, Zagreb, 10/1981, br. 11, str. 398—406.

Jedan od načina da se pokuša na to bar dijelom odgovoriti jest analiza ušteda radnika-migranata. Ovdje već treba razlikovati unutrašnju od vanjske migracije, jer su uštede radnika u inozemstvu po opsegu (i zbog tečajnih razlika) znatno važnije od ušteda unutrašnjih migranata.

Većina ušteda troši se na gradnju i preuređivanje kuće, na kupnju auta i drugih materijalnih dobara, a malo se troši, na primjer, na modernizaciju poljoprivrednog imanja.⁴⁾ Time se povećavaju razlike u životnom standardu migranata i neemigranata. Drugi je problem u tome što ta poljoprivredna domaćinstva ionako nazaduju. Migranti su, uglavnom muškarci, glave obitelji i/ili mlađi članovi domaćinstva, a to znači da su žene i/ili stariji članovi obitelji koji su ostali na domaćinstvu preopterećeni, i da se time smanjuje intenzitet poljoprivrednih radova.⁵⁾

Što se tiče demografskih posljedica za seoska područja, one su važne kad se privremena migracija pretvara u konačnu ili se produži do kraja migrantova radnog vijeka. To utječe na stope nataliteta i mortaliteta seoskih područja, na veličinu obitelji i osobito na dobnu strukturu seoskog stanovništva, koje stari i gubi stanovništvo u radnosposobnoj dobi.⁶⁾

Negativne učinke i posljedice vanjske migracije može ublažiti povoljan smjer, obujam i pravci povratnih tokova migranata. Naime, kad se migranti vrate u ruralne regije, i ulažu svoje uštede u neku privrednu djelatnost, to je svakako korisno za cijelo područje, jer se otvaraju nova radna mjesta u poljoprivrednim i izvanpoljoprivrednim djelatnostima. Međutim, dosadašnja su istraživanja pokazala da su povratni tokovi slabi i da se dobrim dijelom usmjeravaju prema urbanim područjima, ili pak da se vraćaju oni koji u inozemstvu nisu uspjeli ili su tamo boravili kraće vrijeme. Razlozi za produženje rada u inozemstvu, i u vezi s time slab intenzitet povratnih tokova, mogu biti razlike u dohotku između obje zemlje, te male mogućnosti zaposlenja u domovini, koje bi odgovaralo aspiracijama potencijalnih povratnika.⁷⁾

U SFR Jugoslaviji se od popisa stanovništva 1961. prati po obujmu i povećanju migracija radnika ali samo dnevna. Prvi su put u Popisu 1981. objavljeni podaci o privremenoj migraciji unutar zemlje, jer se promijenio kriterij o tome što je to »stalno stanovništvo«. Naime, do popisa stanovništva 1971. nije se stalnim stanovnikom jednoga mjesta smatrao onaj koji je u času popisa radio izvan mjesta stalnog boravka a nije se svakodnevno vraćao kući. Taj je kriterij bio u kontradikciji s definicijom »osoba na privremenom radu u inozemstvu«, o kojima su prvi podaci objavljeni u Popisu 1971. Naime, taj je dio stanovništva uključen u mjesto stalnog boravka u zemlji.

4) G. Schiller: »Iskustva u korištenju ušteda migranata za povećanje zaposlenosti u zemljama porijekla«. *Rasprave o migracijama*, Zagreb, 1977, sv. 37, 94. str.

5) M. Oliveira-Roca: »Privremene migracije selo-grad u zemljama u razvoju — neke empirijske činjenice i teoretske osnove«. *Migracije*, Zagreb 11/1982, br. 3, str. 200—210.

6) A. Wertheimer-Baletić: **op. cit.**, str. 197—198.

7) W. R. Bohning: »Problemi doprinosa povratnika s rada u inozemstvu privrednom razvoju zemlje«. *Migracije*, Zagreb, 1978, br. 8/9, str. 20—30.

Budući da se i privremena migracija radnika (unutar zemlje) intenzivirala, osobito sedamdesetih godina, promjena definicije »stalnog stanovanja« (stalnog boravka) pokazala se sasvim opravdanom i potrebnom.

Migracija radnika pretežno je tip migracije selo-grad. Međutim, u Popisu 1981, koji je glavni izvor podataka za ovaj rad, jedini podaci o migraciji radnika po naseljima odnose se na obujam dnevne i privremene migracije i na udaljenost između mjesta rada i mjesta stalnog stanovanja u zemlji. Ne postoje, niti je planirano da se objave, podaci o strukturi tih radnika na razini naselja. To svakako otežava izradu bilo koje detaljnije analize o toj problematici. Međutim, u slučaju vanjske migracije, podaci o društveno-ekonomskom položaju vanjskih migranata i povratnika po općinama služe kao surogat za kategoriju »radnik-migrant« urbanih i neurbanih naselja. Ovdje treba naglasiti da kategorija »neurbano naselje« (ili, kao što u Popisu stoji, »ostala naselja«) obuhvaća mješovita i seoska naselja prema klasifikaciji iz prijašnjih popisa.

Valja napomenuti da postoji jedno metodološko ograničenje u vezi s definicijom »dnevnog migranta«. Prema popisu 1981, to je svaki radnik koji se svakodnevno vraća kući bez obzira na dužinu putovanja između posla i mjesta stalnog stanovanja. To je vrlo pojednostavljeni kriterij, kojega je posljedica da se broj dnevnih migranata precjenjuje, osobito u najvećim gradovima republike, a posebno u slučaju GZO Zagreba, u kojoj se dnevna putovanja između općina (deset »tradicionalnih«) tretiraju kao dnevne migracije. To dakako utječe i na ukupan broj i važnost dnevne migracije u SR Hrvatskoj, osobito u pogledu razvrstavanja na gradska i neurbana naselja.

U ovom se radu pokušava utvrditi: prvo, je li u SR Hrvatskoj migracija radnika karakterističniji fenomen u neurbanim nego u urbanim naseljima; drugo, postoje li razlike u intezitetu različitih podtipova migracije radnika u ruralnim regijama SR Hrvatske; treće, koji je društveno-ekonomski položaj vanjskih migranata i povratnika-poljoprivrednika u pojedinim regijama republike.

analiza

1. obujam i smjerovi unutrašnje i vanjske migracije radnika iz neurbanih naselja SR Hrvatske

Migracija radnika karakterističan je fenomen neurbanih naselja u SR Hrvatskoj. Ovo potvrđuju rezultati analize tabele 1. Bez obzira na to što više od polovine ukupnog stanovništva Hrvatske živi u gradskim naseljima, većina radnika-migranata ima stalni boravak u neurbanim naseljima. To se odnosi na sve podtipove migracije (na dnevne, privremene u zemlji, na radnike u inozemstvu i na povratnike) u gotovo svim zajednicama općina u SR Hrvatskoj. Izuzeci su ZO Rijeke, i GZO Zagreba. U ZO Rijeke prevladavaju migranti iz gradskih naselja i u vanjskoj migraciji i u njezinim povratnim tokovima, dok su dnevni i privremeni migranti brojniji iz neurbanih naselja. To se može objasniti prevladavanjem gradskog stanovništva u ovoj zajednici i činjenicom da su ruralna područja u Istri i Hrvatskom Primorju (osobito na otocima) uglavnom depopulacijska. Što se tiče GZO Zagreba, radi se o tome da općine koje je formiraju čine jedno kontinuirano urbano područje s izuzetkom prigradskih općina u kojima su i neurbana naselja.

Tabela 1

Udio stanovnika urbanih i neurbanih u različitim podtipovima migracije radnika, po zajednicama općina SRH — 1981.

— U %

Zajednice općina	Radnici u zemlji			Radnici u inozemstvu	Povratnici
	neemigranti	dnevni migranti	privremeni migranti		
Bjelovara	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	80,6	7,3	16,8	27,1	31,5
Ostala	19,4	92,7	83,2	72,9	68,5
Gospića	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	73,4	10,0	11,3	17,5	21,7
Ostala	26,6	90,0	88,7	82,5	78,2
Karlovca	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	91,4	11,3	11,2	23,3	33,0
Ostala	8,6	88,6	88,8	76,7	67,0
Osijska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	82,2	15,4	27,2	34,8	38,2
Ostala	17,8	84,6	72,8	65,2	61,5
Rijeke	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	89,4	20,1	36,3	61,3	64,3
Ostala	10,6	79,9	63,7	38,7	35,7
Siska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	90,6	13,5	19,4	26,2	35,2
Ostala	9,4	86,5	80,6	73,8	64,8
Splita	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	90,6	28,3	19,7	33,2	47,3
Ostala	9,4	71,7	80,3	66,7	52,7
Varaždina	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	84,5	6,4	9,2	16,0	18,7
Ostala	15,5	93,6	90,8	84,0	81,3
Zagreba	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	68,3	11,7	10,1	17,8	77,5
Ostala	31,7	88,3	89,9	82,2	22,5
GZO Zagreba	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gradska	93,4	85,5	76,2	76,0	21,5
Ostala	6,6	14,5	23,7	24,0	78,5
Gradska naselja	87,0	44,3	22,3	38,2	46,7
Ostala naselja	13,0	55,7	77,7	61,8	53,3
SR Hrvatska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: »Popis stanovništva 1981«. Dokumentacija broj 501. Zagreb, Republički zavod za statistiku SRH, 1982.

Unutrašnja migracija radnika karakteristična je za seoska područja od vanjske migracije i njezinih povratnih tokova. Naime, izuzevši GZO Zagreba, udio vanjskih migranata iz neurbanih naselja u ukupnom broju vanjskih migranata u Hrvatskoj manji je od udjela unut-

rašnijih migranata iz neurbanih područja. To je još izrazitije kod povratnika iz inozemstva. To znači da mogućnost većih zarada u inozemstvu nije samo privlačilo ruralno stanovništvo nego i urbano, osobito ono iz manjih centara. Male mogućnosti zaposlenja u neurbanim područjima uzrokovale su prolongiranje vanjskih migranata u inozemstvu ili, kad se radilo o povratnicima, usmjeravanje povratnih tokova prema većim gradovima ili njihovim područjima dnevne migracije, gdje ima više i bolje plaćenih zaposlenja koja odgovaraju radnom iskustvu, što su ga povratnici stekli u inozemstvu.

U svim zajednicama općina SR Hrvatske preko 75% radnika sa stalnim boravkom u neurbanim naseljima čine radnici-migranti, dok u gradskim naseljima taj broj ne prelazi 35%, a u većini zajednica niti 15% (tabela 2). Od svih podtipova migranata prevladavaju dnevni, i njih je u svim zajednicama, osim u onoj Gospića i Splita, više od polovine iz neurbanih područja. U slučaju ZO Gospića radi se o nepostojanju snažnijeg centra u toj regiji i o njezinoj geografskoj izolaciji, a u slučaju ZO Splita radi se o višku radne snage što ga urbani centri te zajednice ne mogu apsorbirati. Tome se može dodati i prevelika udaljenost znatnog broja neurbanih naselja od glavnih središta (otoci i Dalmatinska Zagora).

U ZO Rijeke mnogo je mjesta s razvijenim turizmom, pa se time može objasniti najveći udio radnika-neemigranata iz neurbanih naselja među zajednicama u Hrvatskoj. Zanimljivo je da su u toj zajednici unutrašnji migranti neznatno brojniji od svih drugih radnika, dok su radnici na privremenom radu u inozemstvu brojniji od privremenih migranata u svim neurbanim područjima. To se može objasniti činjenicom što je vanjska migracija bila intenzivnija od sredine šezdesetih godina do sredine sedamdesetih, dok se privremena migracija u zemlji intenzivirala tek sedamdesetih godina. U Hrvatskoj je uz to mnogo više migranata iz drugih republika i pokrajina nego što su stanovnici Hrvatske radili u drugim dijelovima Jugoslavije.

Kad se u svakoj zajednici općina uspoređi broj povratnika na 100 vanjskih migranata, njihov je broj veći u gradskim nego u neurbanim naseljima, i to u svim zajednicama. Možda to dokazuje da se i povratnici uključuju u konačnu migraciju selo-grad, a neki i u dnevnu migraciju. U potvrdu toga jest i podatak da je jedino u neurbanim područjima GZO Zagreba i ZO Zagreba ova proporcija veća do 50%, a to su i tradicionalna područja dnevne migracije.⁸⁾

Migracija radnika iz neurbanih naselja većinom je lokalnog karaktera — zbiva se u području općine stalnog boravka, dok među migrantima iz gradskih naselja prevladavaju međuopćinski i migranti u inozemstvu. U međuopćinskoj migraciji radnika neurbanih naselja u okviru Hrvatske najbrojniji su, s velikom vjerojatnošću, dnevni migranti, jer je udio međuopćinske migracije u ukupnom broju migranata u republici veći od udjela privremenih migranata u zemlji, oso-

8) Centar za istraživanje migracija u Zagrebu proveo je 1977. godine istraživanje o socioekonomskoj strukturi vanjskih migranata kojim je obuhvaćeno 822 domaćinstva povratnika u 39 općina SFR Jugoslavije. Jedan od nalaza glasi: »Što se tiče prostorne mobilnosti nakon povratka, povratnički kontingent (...) nije tako mobilan kako se često pretpostavlja. Najrazvijeniji oblik pokretljivosti jesu dnevne migracije. Zaposleni povratnici (u društvenom i privatnom sektoru i obrtnici) u 34,9% slučajeva rade izvan mjesta stanovanja i dnevno migriraju. Zapošljavanje i trajno preseljenje izvan uže regije nije među povratnicima tako i popularno. Svega 7% promijenilo je mjesto boravka nakon povratka iz inozemstva. Većina preseljenih nastanila su se u regionalnom ili makroregionalnom centru.« (I. Nejašmić: Povratka jugoslavenskih . . . op. cit., str. 121.)

bito na području dnevne migracije u zajednicama Zagreba i Rijeke. Također se može pretpostaviti da se većina privremenih unutrašnjih migranata zapošljava na teritoriju Hrvatske, jer je znatno veći udio privremenih migranata u ukupnom broju radnika-migranata od udjela migranata iz ruralnih područja Hrvatske koji rade u drugoj republici (ili pokrajini).

Tabela 2

Udio različitih podtipova radnika-migranata u ukupnom broju radnika urbanih i neurbanih naselja, po zajednicama općina SRH — 1981.

— U %

Zajednice općina	Radnici u zemlji			Radnici u inozemstvu	Povratnici na 100 radnika u inozemstvu
	neemigran-ti	dnevni migran-ti	privre-meni mi-granti		
Bjelovara Gradska	85,2	5,2	2,0	7,4	54,3
Neurbana	17,5	56,8	8,7	16,9	45,0
Gospića Gradska	84,1	5,7	3,5	6,5	31,8
Neurbana	21,7	36,4	19,7	21,9	23,6
Karlovca Gradska	85,0	6,4	1,6	6,9	54,4
Neurbana	8,5	53,9	13,2	24,3	35,2
Osijska Gradska	81,3	8,0	2,4	8,1	42,5
Neurbana	21,1	52,6	7,9	18,2	36,4
Rijeke Gradska	86,9	7,6	1,5	3,8	64,5
Neurbana	22,6	66,2	5,8	5,3	49,7
Siska Gradska	84,7	8,3	2,0	44,9	51,1
Neurbana	10,5	63,1	99,8	16,4	34,3
Splita Gradska	81,7	10,2	2,4	5,4	57,2
Neurbana	15,4	6,9	17,6	19,8	29,7
Varaždina Gradska	83,0	8,4	2,8	5,8	58,9
Neurbana	7,8	62,7	13,9	15,4	49,3
GZO Zagreba Gradska	24,4	68,4	1,1	5,9	62,7
Neurbana	11,1	74,6	2,2	12,0	60,5
Zagreba Gradska	64,9	25,7	2,5	6,7	62,6
Neurbana	10,8	70,0	7,9	11,1	55,3
SR Hrvatska Gradska naselja	63,5	28,6	1,8	5,9	56,2
Neurbana	15,4	58,6	10,2	15,6	40,1

Izvor: «Popis stanovništva 1981.» Dokumentacija 501. Zagreb, Republički zavod za statistiku SRH, 1982.

Zanimljivo je da je u onim zajednicama općina koje djelomično graniče s Bosnom i Hercegovinom, i osobito sa Slovenijom (a to su zajednice općina Varaždina, Karlovca, Zagreba, Osijeka, Siska), udio radnika koji rade u drugoj republici (ili pokrajini) nešto veći (a u slučaju prvih dviju znatno veći) nego u ostalim zajednicama. Ponajviše se radi o dnevnim migrantima koji se dijelom zapošljavaju posredovanjem SIŽ-ova za zapošljavanje.⁹⁾ Treba napomenuti da međurepubličko (pokrajinsko) zapošljavanje mahom obuhvaća nekvalificirane i polukvalificirane radnike, a nezaposlenost u Hrvatskoj obuhvaća dobrim dijelom kvalificirane kadrove.¹⁰⁾ To se može tvrditi bez obzira na područje stalnog boravka jer se većina školovanog stanovništva ruralnih područja orijentira na struke izvan primarnih djelatnosti. Kvalificirane kadrove može privlačiti jedino Slovenija zbog najviših osobnih dohodaka u zemlji, premda su se zbog ekonomske krize mogućnosti zaposlenja i u toj republici također smanjile.¹¹⁾

Preko 50% dnevnih migranata iz neurbanih područja u Hrvatskoj koncentrirano je u zajednicama općina Osijeka (18,1%), Zagreba (14,0%), Splita (13,8%) i Rijeke (12,4%). To je inače područje s najvećom koncentracijom radnika iz neurbanih naselja republike. Osim toga u zajednicama općina Osijeka, Splita i Varaždina koncentrirano je više od polovine radnika privremenih migranata, unutrašnjih i vanjskih, te povratnika koji sus stalni stanovnici neurbanih naselja.

2. društveno-ekonomski položaj vanjskih migranata i povratnika s privremeneog rada u inozemstvu u neurbanim naseljima hrvatske

Većina vanjskih migranata koji su stalni stanovnici neurbanih naselja nije se **isključivo** bavila poljoprivredom prije odlaska na rad u inozemstvo. Naime, premda je 61,8% vanjskih migranata iz neurbanih naselja, samo ih se 24,9% bavilo poljoprivredom, iako ih 49,4% pripada domaćinstvima koja imaju poljoprivredno gospodarstvo (u većini slučajeva korisne površine između 0,1 i 5 hektara). Dakle, značajan dio radnika — koji su članovi mješovitih i poljoprivrednih domaćinstava nisu činili »čisti« poljoprivrednici, nego najvjerojatnije seljaci-radnici ili »čisti« radnici, jer se preko 70% vanjskih migranata bavilo nekim zanimanjem prije odlaska na rad u inozemstvo. Dakako, ovdje treba voditi računa i o onih ostalih 30%, a to su većinom domaćice i djeca, koji su u vrijeme popisa stanovništva 1981. radili u inozemstvu. Interesantno je da muškarci čine oko 70% vanjskih migranata-poljoprivrednika koji su bili poljoprivrednici prije odlaska na rad. Međutim, žene i djeca koje su se dopunski bavile poljoprivredom nisu se računali kao aktivni poljoprivrednici.

9) **Zaposlenost, zapošljavanje i djelatnosti SIŽ-ova za zapošljavanje 1981.** Zagreb, RSIZ za zapošljavanje, SRH, 1982, str. 52.

10) »Obrazovna struktura radnika koji sudjeluju u ukupnom međurepubličko-pokrajinskom zapošljavanju slabija je od onih radnika koji su se zaposlili posredovanjem SIŽ-ova za zapošljavanje u svojoj republici ili pokrajini (...). Oko 75% radnika čine nekvalificirani ili polukvalificirani radnici (...).« (M. Oliveira Roca: »Stanovnici drugih republika I pokrajina zaposleni u udruženom radu SR Hrvatske«. **Rasprava o migracijama**, Zagreb, 1981, br. 75, str. 26—28.)

11) Prema podacima SIŽ-ova za zapošljavanje Slovenije od radnika iz Hrvatske koji su radili u toj republici u 1978. bilo je 42,5% kvalificiranih, visokokvalificiranih ili s visokom stručnom spremom.

Među vanjskim migrantima koji imaju poljoprivredno gospodarstvo, najbrojniji (55%) su oni koji već rade u inozemstvu između 10 i 15 godina i oni bez zemlje (49%). Slijede oni koji tamo borave između 6 i 9 godina (21%). Dva razdoblja bila su najvažnija po intenzitetu tokova vanjske migracije: 1966—1971. i 1972—1975. Razdoblje 1976—1981. karakterizira pridruživanje članova obitelji radnicima u inozemstvu. Dobrim dijelom te se izdržavane osobe uključuju u migracijsku radnu snagu. Pretpostavlja se da bi se zemljoposjednici željeli vratiti u svoje područje porijekla ali kako su tamo male mogućnosti za zaposlene ili za bavljenja samostalnim djelatnostima, oni i dalje ostaju u inozemstvu, i to s pridruženom obitelji.¹²⁾

Iz analize aktivnosti i zanimljivih vanjskih migranata prije odlaska na rad u inozemstvu po zajednicama općina proizlazi da u pet zajednica koje su imale polovinu ili više od polovine općina sa statusom nerazvijenih (Gospić, Bjelovar, Karlovac, Sisak i Zagreb) prevladavaju radnici na privremenom radu koji su se prije odlaska u inozemstvo bavili poljoprivredom.

Vrijeme što ga zemljoposjednici — migranti provode na radu u inozemstvu ovisi o privrednoj strukturi njihovih zavičaja, o vremenu uključivanja u vanjsku migraciju i o vremenu u kojemu je bila najintenzivnija. U onim krajevima gdje dominira poljoprivreda također dominiraju vanjski migranti zemljoposjednici, i to bez obzira na godine provedene na radu. To je najviše slučaj s poljoprivrednim zajednicama općina Gospića, Karlovca, Varaždina, Bjelovara, Zagreba, ali se također izdvajaju zajednice općina Splita i Osijeka s vanjskim migrantima iz neurbanih naselja. U ZO Osijeka vanjski migranti koji imaju poljoprivredno zemljište prevladavaju među onima koji su u inozemstvu do 15 godina. Među onima koji su u inozemstvu duže najbrojniji su oni bez zemlje. Isto je u ZO Splita, samo je granično razdoblje boravka u inozemstvu 10 godina.

Što se tiče povratnika, od svih aktivnih koji se bave zanimanjem (a njih preko 75%) 18,1% jesu poljoprivrednici, dok su u isto vrijeme preko 53% stalni stanovnici neurbanih naselja, a čak 46,9% članovi domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom. Tome se može dodati da se gotovo 20% povratnika poljoprivrednika ne bavi isključivo poljoprivredom. Naime, ti poljoprivrednici rade na imanju, u obrtničkoj ili drugoj radionici nekog od članova njihova domaćinstva. Drugim riječima, većina povratnika koji žive u neurbanim naseljima ne bavi se isključivo poljoprivredom nego i nekom djelatnošću male privrede ili su zaposleni izvan svoga gospodarstva. Ovdje se treba podsjetiti da je udio aktivnih poljoprivrednika u ukupnom kontingentu vanjskih migranata koji su se bavili nekim zanimanjem prije odlaska iz zemlje (24,7%) veći od udjela aktivnih poljoprivrednika-povratnika. To znači ili da se vratio manji broj

12) Dokaz da bi se većina vanjskih migranata vratila u svoje mjesto stalnog boravka jest, prema navedenom istraživanju Centra za istraživanje migracija u Zagrebu, činjenica da je 1977. od vanjskih migranata 91,1% ulagalo u stambene nekretnine u naselju svoga stalnog boravka. A među vanjskim migrantima-stanovnicima mješovitih i seoskih naselja većina ih je ulagala u stambene nekretnine. Time su vanjski migranti privrženi svom ruralnom području, a uz to je mali broj onih koji su ulagali u poljoprivredu (svuga 24,4%). Prema Popisu 1981, 49,4% vanjskih migranata bili su članovi domaćinstva s poljoprivrednim gospodarstvom. (I. Nejašmić: »Korištenje ušteda stečenih radom u inozemstvu — primjer jugoslavenskih migranata«. **Rasprave o migracijama**, Zagreb, 1982, br. 80, str. 22—23.)

onih koji su bili poljoprivrednici prije odlaska, ili da se od tih koji su se vratili dobar dio sada bavi nepoljoprivrednim djelatnostima.¹³⁾

Kao i u slučaju vanjskih migranata s poljoprivrednim gospodarstvom, znatna većina povratnika pripada domaćinstvima s poljoprivrednim površinama koje ne prelaze 5 hektara, a mahom su njihova zemljišta između 0,10 i 3 hektara.

Jedino među aktivnim poljoprivrednicima-povratnicima koji rade na imanju ili u obrtničkoj ili drugoj radionici nekoga člana domaćinstva žene su neznatno brojnije od muškaraca, dok su među svim drugim skupinama povratnika žene u manjini.

I u pogledu struktura zanimanja i aktivnosti povratnika većina se zajednica općina čija polovina ili više od polovine općina ima status nerazvijenih razlikuje od drugih zajednica. Naime, ZO Bjelovara, Gospića, Karlovca, Siska i Varaždina ističu se po relativno većem broju povratnika sa zanimanjima, a među njima se preko trećine bavi poljoprivredom. Taj je broj znatno veći nego za Hrvatsku u cjelini. Sigurno se radi o onima koji su se bavili poljoprivredom i prije odlaska na rad u inozemstvo i koji su se vratili u regiju porijekla, a to objašnjava i znatno manji udio onih koji traže zaposlenje u tim zajednicama.

Kao i u slučaju cijele Hrvatske, među poljoprivrednicima-povratnicima prevladavaju oni koji se samostalno ili udruženi bave poljoprivredom. Dapače u zajednicama u kojima su najveći urbani centri republike, udio povratnika koji rade u udruženom sektoru poljoprivrede veći je od udjela za cijelu Hrvatsku. U svim zajednicama na drugom su mjestu povratnici koji rade na imanju, u obrtničkoj ili drugoj radionici nekog člana domaćinstva, a udio te kategorije povratnika u zajednicama općina Bjelovara, Karlovca, Siska, znatno je iznad prosjeka za republiku, a Varaždina i Zagreba malo iznad toga. To su sve zajednice s područja dnevnih migracija Zagreba. U zajednicama u kojima su regionalni centri, udio tih povratnika znatno je manji, što znači da se u tim regijama povratnici-poljoprivrednici gotovo isključivo bave poljoprivredom.

umjesto zaključka

Analiza migracije radnika iz neurbanih područja Hrvatske pokazuje, nema sumnje, da se radi o značajnoj pojavi, koja svakako utječe na društveno-ekonomski i, unekoliko, na demografski razvitak sela. Tako je i u drugim zemljama. Unutrašnja migracija radnika, osobito dnevna, postala je važna alternativa doseljavanju u veće gradove i napuštanju ruralnih područja. S druge strane, produžuje se boravak radnika na privremenom radu u inozemstvu (a većina njih koji tamo duže borave potječe iz neurbanih područja), slabe povratni tokovi, a sve veći broj članova obitelji pridružuje se radnicima u inozemstvu i uključuje tako i u obrazovni sistem i radnu snagu zemalja primitka.

13) U uzorku povratnika u okviru navedenog istraživanja Centra za istraživanje migracija u Zagrebu, 33,3% povratnika bilo je individualnih poljoprivrednika a u vrijeme ankete samo 18,8%, dok je udio samostalnih obrtnika narastao (1,6% prije, 5,8% u vrijeme ankete 1977). U isto se vrijeme postotak zaposlenih u društvenom sektoru nije znatno mijenjao. (I. Nejašmić: »Povratak . . .«, op. cit., str. 60.)

Podaci iz Popisa 1981. po naseljima pružaju male mogućnosti za dublje i detaljnije analize o učincima i posljedicama migracije radnika za razvitak ruralnih područja iz kojih su oni otišli. (Ne očekuje se da će se i u idućim popisima povećati broj i poboljšati kvaliteta tih podataka.) Jedan alternativni izvor podataka o migraciji radnika iz neurbanih naselja mogao bi biti u anketiranju reprezentativnog uzorka njihovih domaćinstava u međupopisnom razdoblju. Mogao bi se zasnivati na različitim metodama, na primjer, longitudinalnom praćenju u kojemu bi se članovi domaćinstava anketirali više puta. Očito je da bi ovakva istraživanja, za razliku od onih temeljenih na popisnim podacima, sadržavala važnu vremensku dimenziju.

Maria Oliveira-Roca:

Population Migrations out of Non-urban Settlements in the S. R. Croatia — Regional Differences

Summary

Migrations of workers are characteristic of non-urban settlements in Croatia. Over two thirds of the workers in those settlements are migrants. Most of them are commuters. Temporary (interior) migrants are usually employed within the republic, or (most of them) in the commune they live in. These migrations, both inner migrations and commuting, are more frequent than migrations abroad.

Despite the fact that almost half the workers who are temporarily employed abroad come from agricultural households, only 25 percent of them were farmers before they left. Most of the migrant landowners have been abroad between 10 and 15 years.

Most of the workers who returned from temporary employment abroad, and who live in non-urban settlements, are not exclusively farmers. They run small-scale businesses, or are employed outside their farms. Although over 50 percent of them live in non-urban settlements, only 18.1 percent are farmers, in spite of the fact that about 45 percent of them live on family farms.

It can thus be said that migrations of workers from non-urban settlements in the S. R. Croatia are in fact migrations from the village to the town, and that they include all three types: short distance (daily commuting), longer distance (temporary migrations), and migrations abroad, whose returnees usually become included in the final village-town migration, or in daily commuting. ●

Миграция трудоспособного населения из сельской местности СР Хорватии — региональные различия

Резюме

Миграционные перемещения трудоспособного населения наблюдаются как правило, в неурбанизованной среде СР Хорватии. Больше 2/3 трудоспособного населения в этих районах являются мигрантами. Однако, среди мигрантов преобладают участники ежедневной маятниковой миграции. Участники временной (внутренней) миграции находят работу главным образом на территории республики или (чаще всего) в рамках общины постоянного жительства. Эти миграции, внутренние или ежедневные маятниковые отличаются от внешних миграций по своим многочисленным характерным признакам.

Хотя даже больше 1/2 трудоспособного населения временно занято за границей являются выходцами из сельской местности — гомашних хозяйств с крестьянским имуществом, только 25% этого населения занималось работой в хозяйстве перед переселением. Среди внешних мигрантов — землевладельцев большая часть этого населения остается за рубежом приблизительно 10 до 15 лет.

Однако, мигранты возвращаясь, проживающие в сельской местности не занимаются только сельским хозяйством, они активно заняты в подсобном вне своего хозяйства. Хотя свыше 50% таких лиц проживает в сельской местности, только 18,1% из них занимается сельским хозяйством, несмотря на факт, что около 45% являются членами домашних хозяйств с земельным участком.

Можно заключить, что миграционными передвижениями трудоспособного населения сельской местности в СР Хорватии типа «село-город» охвачены все три типа миграций: ежедневные-маятниковые в ближайшие окружения, временные — в более отдаленные места и внешние — участники которой включаются в конечную миграцию село город или ежедневную-маятниковую миграцию. ●